

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ, МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІКИ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Заступник декана
Філософського факультету

Дмитро НЕЛІПА
« 31 » 2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ТИПОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

для студентів

галузь знань
спеціальність
освітній рівень
освітня програма
вид дисципліни

03 Гуманітарні науки
031 Релігієзнавство
другий (магістерський)
Релігієзнавство
вибіркова

Форма навчання денна
Навчальний рік 2022/2023
Семестр 3
Кількість кредитів ECTS 4
Мова викладання, навчання
та оцінювання українська
Форма заключного контролю залік

Викладач: **Назаров Ілля Владиславович**, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки

Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

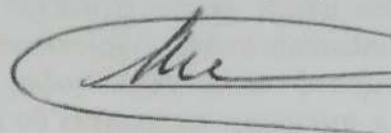
КИЇВ – 2022

Розробник:

Назаров Ілля Владиславович, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки

ЗАТВЕРДЖЕНО

В.о. зав.кафедри

 (Валерій ОСЕЦЬКИЙ)

Протокол № 10 від «24» червня 2022 р.

Схвалено науково-методичною комісією філософського факультету
Протокол № 2 від «31» серпня 2022 року

Голова науково-методичної комісії (Ірина МАСЛІКОВА)

Схвалено науково-методичною комісією економічного факультету

Протокол № 1 від «31» серпня 2022 року

Голова науково-методичної комісії (Аліна МАГОМЕДОВА)

ВСТУП

1. Мета дисципліни – формування системи знань про поліваріантність соціокультурного розвитку людства на основі використання цивілізаційного підходу з властивим йому синтетичним баченням взаємовпливу релігійно-культурних, політичних, правових та економічних феноменів як невід’ємних компонентів, вбудованих у своєрідні цивілізаційні системи.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

2.1. До початку вивчення цього курсу студенти мають **знати** історію філософії, історію світових релігій, політологію, історію церковно-державних відносин.

2.2. **Вміти** збирати та інтерпретувати інформацію щодо феноменів та явищ культури, соціальних процесів та подій; оперувати об’єктивними знаннями з історії філософії, історії релігії та історії культури.

2.3. **Володіти елементарними навичками** порівняльного аналізу, синтезу, інтерпретації соціально-культурних явищ та теорій.

3. Анотація навчальної дисципліни: В межах курсу «*Цивілізаційна типологія розвитку людства*» надаються базові знання про методологічні принципи цивілізаційного підходу, а також демонструються можливості його застосування в соціогуманітарних дослідженнях. Навчальна дисципліна складається з двох розділів. Розділ 1 «Стадіальність, поліваріантність і цивілізаційна дискретність всесвітньо-історичного процесу» (теми 1–6) вивчення загальних принципів і категоріального апарату цивілізаційної теорії, а також ознайомлення студентів з концепціями найвідоміших її представників – О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Гантінгтона та ін. Розділ 2 «Соціокультурні основи та особливості історичного розвитку провідних цивілізацій» (теми 7–13): вивчення впливу релігійних та культурних чинників на формування провідних сучасних цивілізацій (західно-християнської, східно-християнської, ісламської, індської та далекосхідної), основних стадій їхнього розвитку.

4. Завдання (навчальні цілі): сформувати *інтегральну компетентність* – Здатність розв’язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері релігієзнавства.

Дисципліна спрямована на формування наступних програмних компетентностей:

ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 5. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

ЗК 9. Цінування і повага різноманітності та мультикультурності.

ФК 2. Здатність осмислювати релігію як соціальне явище, інтегрувати знання у сфері релігієзнавства та застосовувати їх у різних сферах суспільної діяльності.

ФК 8. Здатність надавати експертно-аналітичну оцінку та прогнозувати потенційні можливості використання релігії з метою деструктивного впливу на свідомість і психіку людей, розпізнавати найбільш поширені маніпуляційні стратегії.

ФК 9. Здатність визначати й розробляти стратегічні пріоритети у галузі релігійної свободи і релігійної безпеки України з урахуванням особливостей державно-конфесійних та міжрелігійних відносин.

ФК10. Здатність розробляти і реалізовувати наукові і прикладні проекти у сфері релігієзнавства, а також дотичні до неї міждисциплінарні проекти.

5. Результати навчання:

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація 4. автономність та відповідальність)		Методи викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
	Знати:			
1.1	Знати зміст термінів, що використовуються в цивілізаційній теорії для виокремлення автономних культурно-історичних типів і позначення стадій цивілізаційної динаміки.	Лекція, семінар, самостійна робота	Усні доповіді, участь у дискусії, письмова контрольна робота	10
1.2	типові алгоритми взаємодії структуроутворюючих підсистем соціуму – релігії, культури, економіки, держави та права, на різних стадіях цивілізаційного розвитку, а також основні закономірності міжцивілізаційних контактів у часовому та просторовому аспектах.	Лекція, семінар, самостійна робота	Усні доповіді, участь у дискусії, письмова контрольна робота	15
1.3	релігійно-культурні витоки провідних цивілізацій, основні етапи їхнього розвитку та взаємодії в минулому та сучасності.	Лекція, семінар, самостійна робота	Усні доповіді, участь у дискусії, письмова контрольна робота	15
	Вміти:			
2.1	діагностувати стадії розвитку окремих цивілізацій, вирізняючи характерні для кожної з них форми взаємодії релігійної складової та інших підсистем соціуму – культури, держави, права, економіки.	Лекція, семінар, самостійна робота	Усні доповіді, участь у дискусії, реферат, письмова контрольна робота	20
2.2	проводити порівняльний аналіз типів державної політики відносно окремих релігійних спільнот з урахуванням своєрідності окремих цивілізацій.	Лекція, семінар, самостійна робота	Участь у дискусії на семінарі, реферат	20
	комунікація:			
3.1	ефективно взаємодіяти з представниками різних конфесій, релігійними організаціями, віруючими та невіруючими особами.	Лекція, семінар, самостійна робота	Участь у дискусії на семінарі, реферат	5
3.2	пояснювати та транслювати фаховій та нефаховій аудиторії характерні риси світогляду представників різних	Лекція, семінар, самостійна робота	Участь у дискусії на	5

	конфесій, детерміновані їхньою культурно-цивілізаційною ідентичністю.		семінарі, реферат	
	автономність та відповідальність:			
4.1	формувати судження, що враховують релігійно-світоглядні, етичні та соціально-культурні аспекти.	Семінар, самостійна робота	Реферат	10

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання

Результати навчання дисципліни Програмні результати навчання	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1
	ПРН1. Оцінювати власну навчальну та науково-професійну діяльність, конструювати і втілювати ефективну стратегію саморозвитку і професійного самовдосконалення.	+					+	+
ПРН3. Застосовувати сучасні методики і технології, зокрема інформаційні, для успішного й ефективного розв'язання складних задач у сфері релігієзнавства, дотримуватися правил академічної доброчесності.		+		+	+			
ПРН6. Ефективно взаємодіяти у професійному колективі та з представниками інших професійних груп різних рівнів, релігійними організаціями, віруючими й невіруючими особами.			+		+	+	+	
ПРН12. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері релігієзнавства, обирати ефективні методики та інструменти дослідження, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.	+		+					+

7. Схема формування оцінки:

7.1. Форми оцінювання

Контроль знань здійснюється за системою ECTS, яка передбачає дворівневе оцінювання засвоєного матеріалу, зокрема **оцінювання теоретичної підготовки** – результати навчання (знання 1.1 – 1.3), що складає 40% від загальної оцінки та **оцінювання практичної підготовки** – результати навчання (вміння 2.1-2.2); (комунікація 3.1-3.2); (автономність та відповідальність 4.1), що складає 60% загальної оцінки.

Оцінювання семестрової роботи:

1. **Участь у роботі семінарів** (виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 1 *PH 1.1, PH 1.2, PH 2.1, PH 4.1* – Max. 4 бали / Min. 2 бали
2. **Контрольна робота** по змістовному розділу 1 *PH 1.1, PH 1.2, PH 2.1* – Max. 18 балів / Min. 10 балів

3. **Участь у роботі семінарів** (виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 2 *PH 1.3, PH 2.1, PH 2.2, PH 3.1, PH 3.2, PH 4.1* – Мах. 8 балів / Min. 4 бали
4. **Контрольна робота** по змістовному розділу 2 *PH 1.3, PH 2.1* – Мах. 20 балів / Min. 12 балів
5. **Самостійна робота** (2 реферати по 15 балів Мах. кожен) *PH 1.1, PH 1.2, PH 1.3, PH 2.1, PH 2.2, PH 3.1, PH 3.2, PH 4.1* – Мах. 30 балів / Min. 20 балів

Семестрову кількість балів формують бали, отримані студентом у процесі засвоєння матеріалу з усього навчального курсу. Загальна оцінка за семестр складається із балів, отриманих за аудиторну роботу (усні доповіді, доповнення та участь в дискусіях на семінарах) та за самостійні роботи. Всі види робіт за семестр мають у підсумку:

- в максимальному вимірі 80 балів
- в мінімальному вимірі 48 балів

У разі відсутності на семінарському занятті студент має відпрацювати завдання на семінар в письмовій формі.

Підсумкова контрольна робота (PH 1; 2.1-2.3; 4) – 20 балів / 12 балів.

Підсумкове оцінювання у формі заліку:

Підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів) визначається як сума балів за систематичну роботу впродовж семестру з урахуванням підсумкової контрольної роботи. Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання.

Для студентів, які набрали сумарно меншу кількість балів, ніж критичний мінімум – 60 балів, для одержання заліку необхідно обов'язково відпрацювати пропущені теми в письмовій формі та здати/надіслати електронною поштою викладачу, що проводить семінарські заняття.

Таким чином, підсумкова оцінка з дисципліни (мінімум 60, максимум 100 балів) складається із суми кількості балів за семестрову роботу (мінімум 48, максимум 80 балів) та підсумкової контрольної роботи (мінімум 12, максимум 20 балів).

Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру.

	Семестрова кількість балів	Підсумкова контрольна робота	Підсумкова оцінка
<i>Мінімум</i>	48	12	60
<i>Максимум</i>	80	20	100

7.2 Організація оцінювання:

Семестрове оцінювання таких видів робіт, як виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру, модульні контрольні роботи, здійснюється під час семінарських занять, які відбуваються за розкладом у визначеній в ньому аудиторії або онлайн.

Самостійна робота студента полягає в написанні та захисті 2 рефератів (один – зі змістовного розділу 1, другий – зі змістовного розділу 2).

Відпрацювання пропущених занять здійснюється шляхом виконання студентом додаткових тестових завдань з пропущених тем.

* У випадку виникнення додаткових питань та складних ситуацій під час навчального процесу, їх вирішення здійснюється з посиланням на засади Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Семестрова робота		Семестрова кількість балів	
		Min – 48 бали	Max – 80 балів
Участь у роботі семінарів (виступи, реферати,	До тем: 5- 6 протягом семестру, згідно з графіком навчальних занять. У разі	«2» x 1 = 2	«4» x 1 = 4

дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 1	відсутності студента на занятті, теми необхідно відпрацювати в письмовому вигляді		
Контрольна робота по змістовному розділу 1	До тем: 1 - 4	«10» x 1 = 10	«18» x 1 = 18
Участь у роботі семінарів (виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 2	До тем: 7, 10 - 11	«2» x 2 = 4	«4» x 2 = 8
Контрольна робота по змістовному розділу 2	До тем: 8 - 9	«12» x 1 = 12	«20» x 1 = 20
Самостійна робота	До теми 2. Індивідуальна самостійна робота: написання та захист реферату (Додаток самостійної роботи студента) до кінця жовтня	«10» x 1 = 10	«15» x 1 = 15
	До теми 12. Індивідуальна самостійна робота: написання та захист реферату (Додаток самостійної роботи студента) кінець листопаду	«10» x 1 = 10	«15» x 1 = 15
Підсумкова контрольна робота	До теми 13	«12» x 1 = 12	«20» x 1 = 20
Підсумкова оцінка з дисципліни		60	100

Критерії оцінювання:

- Участь у роботі семінарів** (виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 1:

Усна доповідь:

4 бали – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов’язкову та додаткову літературу

3 бали - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов’язкову літературу. Допускаються несуттєві неточності

2 бали – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, не спирається на необхідну навчальну літературу, Має у відповіді суттєві неточності
1 бал – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки у відповіді

Доповнення / участь в дискусіях:

3 бали – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми,
2 бали – доповнення змістовне

1 бал – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію

2. Контрольна робота по змістовному розділу 1:

18 -15 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

14-11 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності

10 -7 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності

6-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє несамостійність у виконанні завдань

3. Участь у роботі семінарів (виступи, реферати, дискусії теоретичного характеру) змістовного розділу 2:

Усна доповідь:

4 бали – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов'язкову та додаткову літературу

3 бали - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу. Допускаються несуттєві неточності

2 бали – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, не спирається на необхідну навчальну літературу, Має у відповіді суттєві неточності

1 бал – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки у відповіді

Доповнення / участь в дискусіях:

3 бали – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми,
2 бали – доповнення змістовне

1 бал – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію

4. Контрольна робота по змістовному розділу 2:

20 -16 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

15 -12 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності

11 -7 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності

6-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє несамостійність у виконанні завдань

5. Самостійна робота (написання та захист реферату):

15 - 13 балів студент у повному обсязі володіє матеріалом, вільно та аргументовано його презентує, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість здійсненого дослідження

12 - 10 балів - студент у достатньому обсязі володіє матеріалом, вільно його презентує, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність та достовірність проведеного дослідження. Допускаються несуттєві неточності

9 - 6 балів - в цілому володіє матеріалом, але фрагментарно та поверхово його презентує, не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань. Робота містить суттєві помилки. Демонструє не самостійність у виконанні завдань

5 – 0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє несамостійність у виконанні завдань

6. Контрольна робота:

20-16 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

15-12 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності

11-7 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності

6-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє несамостійність у виконанні завдань

7.3 Шкала відповідності оцінок

Зараховано / Passed	60-100
Незараховано / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни.
Тематичний план лекцій та семінарських занять

№ п/п	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самостійна робота
<i>Змістовний розділ 1. Стадіальність, поліваріантність і цивілізаційна дискретність всесвітньо-історичного процесу</i>				
1	Тема 1. Дискретність та єдність в історії людства. Основні підходи до тлумачення категорій «цивілізація» та «цивілізаційний процес».	2	–	6
2	Тема 2. Циклічна та лінійна моделі історичного часу та їхні релігійні витоки. Репрезентація цих моделей в історії філософії.	2	–	4
3	Тема 3. Культура як дискретна одиниця історичного процесу та дві стадії її розвитку в концепції О. Шпенглера.	2	–	6
4	Тема 4. Цивілізаційна концепція історичного розвитку А.Дж. Тойнбі та його чотирифазна модель цивілізаційного циклу.	2	–	6
5	Тема 5. Теорія культурних циклів П. Сорокіна.	–	2	6
6	Тема 6. Конфліктогенний прогноз міжцивілізаційної взаємодії у роботі С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій».	–	2	6
7	Індивідуальна самостійна робота: написання та захист реферату	2	2	10
8	Контрольна робота по змістовному розділу 1	2	-	–
<i>Змістовий розділ 2. Соціокультурні основи та особливості історичного розвитку провідних цивілізацій</i>				
9	Тема 7. Антична цивілізація та трансформація античної спадщини під впливом християнства. Історична роль Візантії.	–	2	4
10	Тема 8. Західноєвропейська цивілізація та основні періоди її розвитку.	2		6
11	Тема 9. Основні етапи становлення східнослов'янської православної цивілізації.	2		6
12	Тема 10. Формування цивілізаційної структури мусульманського світу та особливості його історичного розвитку.	2	2	4
13	Тема 11. Соціокультурні основи традиційної китайської цивілізації та специфіка її модернізації в XX–XXI ст.	2	1	4
14	Тема 12. Соціокультурні витоки індської цивілізації та своєрідність її розвитку у взаємодії з іншими цивілізаційними системами.	–	–	4
15	Тема 13. Сучасна глобалізація з точки зору цивілізаційної теорії.	–	–	4
16	Індивідуальна самостійна робота: написання та захист реферату	2	1	6
17	Контрольна робота по змістовному розділу 1	2		–
18	Підсумкова контрольна робота	2		
	ВСЬОГО	26	12	82

Загальний обсяг 120 год., в тому числі:
Лекції – 26 год.
Семінари – 12 год.
Самостійна робота – 82 год.

9. Рекомендовані джерела:

Основна:

1. Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (друга редакція). Київ, 2022. URL: https://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Polozhennia-pro-organizatsiyu-osvitniogo-procesu-11_04_2022.pdf
2. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Київ: «Либідь», 1996. 360 с.
3. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. 2-е изд. Киев: Феникс, 2004. 760 с.
4. Тойнбі А.. Дослідження історії. Том 1. Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
5. Тойнбі А.. Дослідження історії. Том 2. Пер. з англ. В. Митрованова, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 406 с.

Додаткова:

1. Континент Європа: Наук. зб., присвяч. 80-річчю виходу у світ пр. О. Шпенглера «Занепад Європи» / ред.: Ю. Вільчинський; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Філософ.-т. Львів, 2000. 173 с.
2. Назаров И. Свобода против закона: цивилизация на весах Спасения. Киев: ПАРАПАН, 2008. 224 с.